

Weiss János

Derridától Frankig és vissza (Jean-Luc Nancy egyik téziséből kiindulva)*

„Ellentétben azzal, amit a könnyelmű szövegértelmezők (glossateurs étourdis) vagy a sietős interpretátorok (interprètes hâtifs) terjesztenek, Derrida sohasem indított támadást a *szubjektum* ellen (n’attenta).” (NANCY 2007) (Sohasem követett el merényletet a szubjektum ellen.) A megfogalmazás tartalmaz egy erős minősítést, úgyhogy az ember a legszívesebben mindjárt visszavonulna: sem a könnyelmű szövegértelmezők, sem a sietős interpretátorok közé nem szeretnék tartozni. És a referátumom mégis sietős és valószínűleg némileg könnyelmű is lesz. Egy rejtélyesnek tűnő helyen Nancy viszonylag izolált megjegyzést tesz: „Van egy egyszerű és mindeddig elhanyagolt kérdés: miért írt ő [Derrida] olyan sokat első szám első személyben, és miért lépett fel e személyiség minden szerepében: mint transzcendentális ego, mint dialógus-résztevő, mint aláíró, mint vallomást-tevő, mint levelek és képeslapok feladója?” (Uo. 3–4.) A személyes élet és a filozófiai tanítás ilyen közvetlen összekötése számomra problematikusnak tűnik, mert ezáltal eltűnik a modern társadalmak és a modern személyiség-struktúra bonyolult közvetítettsége.¹ Azt a kérdést, hogy Derrida *valóban* indított-e támadást a szubjektum ellen vagy sem, egy kerülő úton szeretném megvizsgálni. Egy Derrida-interpretációt fogok interpretálni, és így Derridának a szubjektumra vonatkozó koncepcióját egy dialóguson keresztül szeretném rekonstruálni. Természetesen ez már dialógus egy féloldalas dialógussal. – Manfred Frank a nyolcvanas évek elején a genfi egyetemen a neostrukturáliszmusról tartotta előadásait. „Az előadásaim a hermeneutikában szocializált perspektívából kiindulva szólnak; de a pillantásuk a szomszédos ország jelenlegi filozófiájára irányul; [...] egy határokon átnyúló beszélgetésre teszek kísérletet.” (FRANK 1984, 4.) Manfred Frank egy távolból érkező szövegértelmező, aki egy dialógusban érdekelt, hogy a „francia filozófusok [...] megtudják, hogy az, amit megfogalmaztak és elgondoltak, hogy néz ki [...] egy idegen perspektívából [...].” (Uo. 5.) „Aki beszélgetésbe próbál elegyedni, és különösen egy idegen nyelvű partnerrel, az jól teszi, ha előbb bemutatkozik.” (Uo.) Bemutatkozik? A szövegértel-

* A referátum a Pécsi Tudományegyetemen 2005. október 10-én hangzott el, Jean-Luc Nancy látogatásának alkalmából.

¹ A Sergio Benvenutoval készült interjúban Nancy ezt az összekötést kifejezetten kerüli: „Ich habe nie versucht zwischen seinem Leben und seinem Werk zu unterscheiden. Er hat seine Gedanken ganz gelebt, und hat sein Leben ganz gedacht, was nicht bedeutet, dass sein Leben seinen Ideen entsprochen hätte, oder mit ihnen vereinbar gewesen wäre, sondern bedeutet vielmehr, dass sein Leben, seine Persönlichkeiten, seine Beziehung zu Anderen und zu sich selbst durch dieselbe Unruhe und Sorge geleitet [...] wurde.” Ich möchte zunächst die an die Person gerichtete Argumente ausdrücklich vermeiden. (Soha nem tettem különbséget, és nem is próbáltam különbséget tenni az ember és az életmű között. Teljesen élte a gondolatait, és teljesen gondolta az életét, ami nem azt jelenti, hogy megfelelt volna eszméinek vagy összeegyeztethető lett volna velük (az elmélet gyakorlatban történő ortonomikus applikációjának banális sémáját követve), hanem sokkal inkább azt jelenti, hogy az életét, a személyiségét, ahogy Ön mondja, a másokkal és saját magával való kapcsolatát ugyanaz a nyugtalanság, ugyanaz a gond [hogy Heidegger e kifejezését használjam, melyet, úgy tűnik nekem, Derrida maga nagyon ritkán használt] irányította, tartotta hatalmában, feszítette.) (BENVENUTO – NANCY 2005)

mezések és a kritikák értelmében vett beszélgetések csak nagyon ritkán bocsátanak előre bemutatkozásokat. De talán ez egész másképp van az előadásokban. Én azonban azt gondolom, hogy a bemutatkozás éppen az előadásban a lehető legfőbb szerepe. A diákok látják a professzort, talán már ismerik is stb. Talán éppen az ő kedvéért választották ezt az egyetemet. Vagy valamilyen információ alapján választották ki ezt az előadást. De speciálisan ebben a vitában a bemutatkozás még veszélyesnek is tűnik. Már mindjárt kezdetben posztulálja a szubjektum létét. Talán azt lehetne állítani, hogy ezzel a gesztussal Frank alapvető értelemben elhárította a „glossateurs étourdis” és az „interprètes hâtifs” veszélyeit. Még nem kezdtünk bele a vita rekonstrukciójába, de máris kétségbe vontuk a vita lehetőségét.

A hetedik előadásban egy zárójelben Frank kimondja a maga átfogó tézisét: „Mint újra és újra látni fogjuk, a strukturalizmusnak/neostrukturalizmusnak nem sikerült teljesen eltüntetnie a szubjektumot: egyfajta potenciaként, mint értelemmel terhes üres hely, életben marad.” (Uo. 141.) Ezt a szöveghelyet két tézis segítségével interpretálhatjuk: (1) A strukturalizmusban/neostrukturalizmusban van egy bizonyos tendencia, amely a szubjektum eltüntetésére irányul. Még azt is feltételezhetjük, hogy ez a tendencia nagyon is tudatos, sőt filozófiai programként is értelmezhető. (2) Ez a kísérlet azonban újra és újra kudarcba fullad, mivel a szubjektum mögé nem tudunk visszamenni. (Frank megpróbálkozott a szubjektum fogalmának pontosításával is: a szubjektivitás olyan jelenség, „amelyben az összes tudatos lény osztozik a hozzá hasonló lényekkel”. [FRANK 1991, 30.] A „szubjektum” vagy a „szubjektivitás” fogalma az én általános dimenzióját jelöli.) (Uo. 31.) Ez a két tézis meghatározza a vizsgáldások perspektíváját. A kérdés mármint az, hogy hogyan jelenik meg Derrida koncepciója ebben a perspektívában. – (1') Először az a benyomásunk támad, hogy Frank szemében Derrida is a szubjektum eltüntetésére törekszik. Emlékezzünk: Nancy az előadásában ezt mondta: *jamais Derrida n'attenta au sujet*. Manfred Frank viszont azt állítja, hogy Derrida a metafizikai tradíciót a nyelv testiségére vonatkozó elméletével próbálta leküzdeni: „Természetesen Derridát mindenekelőtt a nyelv testisége érdekli, a szellemben teljesen soha fel nem oldódó materialitás.” (FRANK 1984, 300.) Ebből a testiségből következik a *différance* fogalma. Sőt, a nyelv testiségéből még a *différance* elsőbbsége is levezethető. Ez a program egyértelműen a metafizikai tradíció ellen irányul: ebben ugyanis mindig a transzcendentális szubjektumról van szó. Ezt a szubjektumot pedig a tudati tartalmak „önmaguk számára való jelenléteként” értelmezhetjük. „Valóban: a transzcendentális élet nem ismeri a differenciálódást, és mégis közvetlenül tudatában van önmagának.” (Uo.) Ezen a ponton fel kell vetnünk a kérdést: ki beszél itt? Először úgy tűnhet, Frank csak összefoglalja a transzcendentális felfogást, de ha pontosabban odafigyelünk, észrevehetjük, hogy Frank itt a saját meggyőződését mondja ki. A transzcendentális idealizmusnak igaza van, amikor egy ilyen szubjektumot feltételez. Derrida így az egységes szubjektum ellenfeleként jelenik meg. De ezt már támadásként vagy merényletként kellene értelmeznünk? Frank azt mondja, hogy Derrida a jelentéskonstituáló differencia nyomait az én belsejében is megpróbálja felfedezni (uo. 305). Ezt az elméletét Derrida Husserl kritikájára építi. Husserl azonban – Frank véleménye szerint – nem képviselheti *általánosságban* a transzcendentális idealizmus álláspontját. A szubjektumról ugyanis *speciális* elképzelése van: a szubjektivitást a reflexión keresztül próbálja megragadni. Az öntudat az önmagáról való tudat, s ez Husserlnél úgy jelenik meg, hogy az intenciót mint önmagára való tudatos vonatkozást értelme-

zi. (Uo. 306.) Igaz ugyan, hogy Husserl a meghasonlást egy predifferenciális egységbe próbálja visszavezetni. Derrida kritikája ez *ellen* irányul: még ha igaz is lenne, hogy Husserlnek a szubjektivitásra vonatkozó elmélete problematikus, még mindig két út adódna: elindulhatunk előrefelé, és bírálhatjuk a meghasonlás egységesítését, Derrida ezt az utat választja, de elindulhatunk visszafelé is, és megpróbálkozhatunk az egység radikalizálásával. „Én nem hiszem, hogy helyesen határozzuk meg az öntudatot, ha az intencionális tudás különös esetének tekintjük, sokkal inkább azt hiszem, hogy ez a tudás nem racionális és ennek köszönhetően nem-reflexív szerkezetű.” (Uo. 307.) – (2') Eddig Derrida elmélete a szubjektum lehetséges felfogásaként áll előttünk, és Frank ezzel szemben próbál meg alternatív javaslatot kidolgozni. (Ez általában egyes szám első személyben történik. Az utolsó idézetben az én még kurzíválva is van.) Így tehát létrejön az a feladat, hogy Derrida felfogását bírálóvá vessük alá. Hogy is állunk tehát a „sikertelenséggel”? A sikertelenség bizonyítása némileg komplikált: *első lépésben* Frank azt mutatja meg, hogy Derrida *általános értelemben* nem tudja átlépni a metafizikát. A transzcendentális idealizmusnak ugyanis különböző alakzatai vannak, nem jelenti feltétlenül az öntudat közvetlen adottságából való kiindulást vagy a reflexiók modell alkalmazását. Van egy ennél jóval komplikáltabb modell is, amely megpróbálja összekötni egymással a közvetlenséget és a reflexiót. „Hegel úgy gondolta, hogy az egységet és a differenciát le lehet vezetni egyetlen fogalmi struktúrából. Az egység – vagyis az általánosság – az, ami csak önmagára vonatkozik. Ezzel szemben a különös az, melynek a léte egy másikban van, és így egy másikra vonatkozik.” (Uo. 338.) Mivel ez az idézet nehezen érthető, ezért egy másik megfogalmazást is szeretnék felidézni: „Ha mindkét vonatkozást *egyetlen gondolat* egységéből próbáljuk kifejteni, akkor azt is meg kellene tudnunk mutatni, hogy a másra való vonatkozás *valójában* önmagára való vonatkozás.” (Uo. 339.) Frank azt állítja, hogy Hegel ezt a célt egy olyan metodológiai operációval érte el, amelyet Dieter Henrich nyomán *alapoperációnak* nevez. Olyan negációról van szó, ami nem valamire irányul, és nem az előfeltételezett szubjektum hajtja végre. Ezt a negációt Henrich *autonóm negációnak* nevezi; ennek az autonómiának a negációja biztosítja az önmagára való alkalmazhatóságot. „Az önreferenciális megduplázásban a negáció nem valami másra (valami tőle függetlenre) vonatkozik, hanem önmagára és csakis önmagára.” (Uo.) (Nem hiszem, hogy értelmes lenne Hegelnél elvonatkoztatott módszerről beszélni, ez ugyanis ellentmond Hegel saját intencióinak. Ahhoz, hogy ezt az eljárásmodot tudjuk írni, mindenkélett az abszolútum tartalmát, előrehaladásának módját és mikéntjét kellene rekonstruálnunk.) *Ez a módszer azonban valóban azonos (vagy rokon) azzal, amit Derrida différence-nak nevez?* Frank ezt a kérdést elővigyázatosan közelíti meg, de mégis „igenlő” választ ad rá. „A différence vonatkozásokat tesz lehetővé, és nem létezhetne az adottságok közötti relációk nyílt mezője nélkül; de ő maga nem vesz részt e relációk játékában [...], és ebben az értelemben teljesen egyedinek és vonatkozás-nélkülinek kell lennie – mint Hegel negációjának.” (Uo. 346.) *A második lépésben* aztán Frank megmutatja, hogy Hegel metodológiai operációja problematikus. A bizonyítás alapgondolata az, hogy az egymásra vonatkozó tagok *azonossága* még nem garantálhatja, hogy létrejöjjön a *tudatos* önmagára való vonatkozás. Ez a továbbfejlesztett reflexiók modell tehát nem *képes* arra, hogy a tudatot mint elsődleges jelenséget meg tudja alapozni, és meg tudja ragadni. „Máshol részletesen megmutattam [...], hogy Hegelnek az a kísérlete, hogy az öntudatot a reflexió eredményeként alapozza meg, nem rendelkezik a relációk azonosságának tudatosságára vonatkozó kritériummal, hanem

egyszerűen feltételezi ezt az azonosságot.” (Uo. 353.) (Ha azonban az abszolútumból indulnánk ki, és a módszert nem önállósítanánk, akkor egyáltalán nem lehetne kételkedni az önmagára való vonatkozás tudatosságában.)

„Ellentétben azzal, amit a könnyelmű szövegértelmezők (glossateurs étourdis) vagy a sietős interpretátorok (interprètes hâtifs) terjesztenek, Derrida sohasem indított támadást a *szubjektum* ellen (n'attenta).” (NANCY 2007) Nagy megkönnyebbülés: Frankot nem kell sem glossateur étourdi-nak, sem interprète hâtif-nak tekintenünk. Nem állította, hogy Derrida merényletet követett volna el a szubjektummal szemben, de azt igenis állította, hogy Derrida nem tudott meggyőző magyarázatot adni a szubjektum lényegére. Mindenesetre arra felfigyelhetünk, hogy a Derrida-interpretáció a könyv programját nagymértékben destabilizálja. Derridánál ugyanis (Frank interpretációjában) nem beszélhetünk olyan kísérletről, amely a szubjektum kiküszöbölésére irányult volna. Frank a *différence* egész elméletét olyan conceptualizálási kísérletként értelmezi, amely a szubjektum elemzésére irányul. (De vajon összhangban vagyunk-e így Derrida céljaival? Az erre vonatkozó kétely az egész könyvön végigvonul, és én most megpróbálok kitérni a kérdés elől.) Ha viszont nem beszélhetünk a szubjektum kiiktatásáról, akkor értelmetlen az a kísérlet, amely a szubjektum eszméjének elkerülhetetlenségét próbálja igazolni. A könyv egészének elemzéseit a Derrida-interpretáció némileg megkérdőjelezi. Itt már nem a szomszédos ország kortárs filozófiájának kritikai rekonstrukciójáról van szó, és nem is a neostrukturális és a hermeneutika dialógusáról. (A Derrida-interpretáció átlépi a hermeneutikai vonatkoztatási keretet: a „szubjektivitás hermeneutikája” helyett már sokkal inkább az öntudat elméletéről van szó. A lényeges különbség az, hogy az utóbbi esetben a nyelv elvesztette konstitutív jelentőségét.) Frank elemzéseinek belső törése (majdnem azt mondtam, *différence*-a) lehetővé teszi a könyv stratégiájának és a Derrida-interpretáció eredményeinek elválasztását. A könyv össz-stratégiája számomra nagyon szimpatikus, a Derrida-interpretáció azonban nem teljesen meggyőző. (Mint már utaltam rá, az alapul szolgáló Hegel-interpretációt nem tartom meggyőzőnek, és a Hegel és Derrida közötti párhuzamokat pedig nem tartom eléggé kidolgozottak.) Ennél sokkal lényegesebb azonban, hogy Frank a könyv számos helyén destabilizálja a célként kitűzött dialógust, és a saját javaslatával tulajdonképpen még a lehetőségét is kétségbe vonja. Az öntudatra vonatkozó metafizikai elmélet szembe helyezkedik a dialógus elméletével és minden valódi dialógussal. Meg kellene próbálnunk újra Derridából kiindulni.

IRODALOM

NANCY, Jean-Luc 2007. Ipso facto cogitans ac demens. *Világosság* 2007/1.

BENVENUTO, Sergio – NANCY, Jean-Luc 2005. Jacques Derrida, aki semmitől sem félt, de minden nyugtalanította. (Sergio Benvenuto beszélgetése Jean-Luc Nancy-val) *Lettre*, 2005 Ősz, 58. szám.

FRANK, Manfred 1984. *Was ist Neostukturalismus?* Suhrkamp Verlag.

FRANK, Manfred 1991. *Selbstbewusstsein und Selbsterkenntnis*. Reclam.